

Renata Świrgoń-Skok

prof. nadzw. dr hab., Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Rzeszowski

Aneta Arkuszewska

dr, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Rzeszowski

Wybrane zagadnienia dotyczące ułatwiania i przyspieszania realizacji obowiązku alimentacyjnego w prawie rzymskim oraz we współczesnym prawie polskim

Wprowadzenie

Współcześnie pojęcie obowiązku alimentacyjnego definiuje kodeks rodzinny i opiekuńczy¹ w art. 128, zgodnie z którym jest to obowiązek dostarczania środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania. Obowiązek alimentacyjny utożsamiany jest z roszczeniem alimentacyjnym, a terminy te dość często bywają używane zamiennie i traktowane łącznie². W doktrynie³ wskazuje się, iż obowiązek alimentacyjny (roszczenie alimentacyjne) wynika ze stosunku alimentacyjnego jako stosunku prawnorodzinnego⁴ (wy-

¹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 682.

² A. Oleszko, *Dochodzenie roszczeń o świadczenia alimentacyjne*, Warszawa 1990, s. 13.

³ S. Grzybowski (*Pojęcie i cechy socjalistycznego prawa alimentacyjnego*, ZNUJ 1957, nr 4) określa stosunek alimentacyjny jako stosunek potencjalny, którego strony są zobowiązane względem siebie do spełnienia świadczenia alimentacyjnego jedynie potencjalnie; pozostając w gotowości na wypadek spełnienia przesłanek określonych przez prawo. T. Smoczyński wskazuje, że stosunek alimentacyjny w największym stopniu zbliżony jest do stosunku obligacyjnego, gdyż strony stosunku prawnego alimentacyjnego, tj. uprawnionego i zobowiązanego, nazywa się także – odpowiednio – wierzycielem i dłużnikiem alimentacyjnym, a inny jest jedynie „przedmiot świadczenia”, który stanowi zaspokojenie potrzeb, a nie zapłata (T. Smoczyński, *Stosunek alimentacyjny a stosunek zobowiązaniowy*, RPEiS 1985, z. 1, s. 19–20, [przedruk w:] *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 757–758 (System Prawa Prywatnego, t. 12).

⁴ M. Andrzejewski (*Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013, Lex Omega, kom. do art. 128), wskazuje, iż nie mają alimentacyjnego cha-

łącznie) lub cywilnoprawnego⁵. Ponadto niekiedy obok pojęcia obowiązku lub roszczenia alimentacyjnego pojawia się określenie „stosunek zobowiązaniowy alimentacji”⁶. Brak jednorodności pojęcia roszczenia alimentacyjnego powoduje, iż używane jest ono dla prawa do alimentacji, powstającego na gruncie zobowiązania alimentacyjnego, oraz roszczeń o poszczególne raty alimentacyjne. Dla ochrony roszczeń alimentacyjnych przeważnie przyjmuje się ich szerokie rozumienie – w świetle regulacji kodeksu cywilnego, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego czy kodeksu postępowania cywilnego – poza roszczeniami regresowymi, mając na myśli dochodzenie przez uprawnionego usprawiedliwionych potrzeb o różnej funkcji i pochodzeniu⁷.

Zakres świadczeń alimentacyjnych związany jest z osobą uprawnionego i zobowiązanego. Uprawniony do alimentacji jest nie tylko chroniony przed ryzykiem pozbawienia go środków utrzymania w następstwie wprowadzenia jego wierzytelności alimentacyjnych do obrotu, ale także korzysta z istotnych ułatwień w dochodzeniu i egzekwowaniu zasądzonych z tego tytułu świadczeń, stanowiących ekwiwalent za ograniczenia związane ze zbywalnością roszczeń⁸.

W prawie starożytnego Rzymu terminy „alimenty”⁹ oraz „obowiązek alimentacyjny” mają nieco inny sens niż w prawie współczesnym. W prawie rzymskim obowiązek alimentacyjny oznaczał bowiem konieczność dostarczania przez *pater familias* (zwierzchnika familijnego) niezbędnych środków do utrzymania (żywność, odzież i mieszkanie) na rzecz osób podległych jego

rakteru obowiązki, które nie są konsekwencją relacji rodzinnych lub innych jednoznacznie określonych w przepisach k.r.o. (art. 141), lecz wynikają ze zdarzeń cywilnoprawnych, takich jak na przykład umowa (dożywocia lub renty) czy delikt (np. renta odszkodowawcza dla dziecka osoby poszkodowanej w wypadku drogowym).

⁵ K. Piasecki (*Orzekanie ponad żądanie w procesie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 97–109) przyjmuje szerokie rozumienie roszczeń alimentacyjnych zasługujących na ochronę, tj. na podstawie art. 128 i 129 k.r.o., art. 140 k.r.o., a także art. 27 i 60 k.r.o. oraz sytuacji z art. 443 k.p.c. czy art. 938 k.c. Podobnie uważa A. Jakubecki (*Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Artykuły 1–366*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, s. 1064); por. też M. Załucki, *Przyszłość zachowku w prawie polskim*, KPP 2012, R. XXI, z. 2, s. 533 i 561.

⁶ Por. A. Oleszko, *op. cit.*, s. 13 i n.

⁷ M. Waligórski, *Dochodzenie alimentów w procesie*, PiP 1951, nr 8–9, s. 332.

⁸ J. Studzińska, *Roszczenia alimentacyjne i ułatwienia w ich dochodzeniu przed sądem*, [w:] *Prawo alimentacyjne*, t. 1: *Zagadnienia systemowe i proceduralne*, red. J.M. Łukasiewicz, I. Ramus, Toruń 2015, s. 307.

⁹ W prawie rzymskim na określenie alimentów stosowany był łaciński termin *alimentum* (pochodzący od czasownika *alo, alere* – żywić, dostarczać pokarm) oznaczający żywność, pokarm, ale także utrzymanie obejmujące oprócz żywności również odzież, mieszkanie i inne potrzebne środki, zob. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 48. Nie był to jednak jedyny termin używany na przedstawienie obowiązku alimentacyjnego – szerzej zob. F. Wycisk, *Z zagadnień alimentacji w rzymskim prawie klasycznym*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1970, t. 17, z. 5, s. 57–67.

władzy. Tak pojęty obowiązek alimentacyjny nie był wiązany (jak współcześnie) np. z rozводом małżonków czy dzieckiem pozamałżeńskim, a z wykonywaniem atrybutów władzy ojcowskiej (*patria potestas*)¹⁰. Pierwotnie była to naturalna powinność związana z żywieniem oraz wychowaniem potomstwa przez rodziców, a zwłaszcza ojca rodziny, a jako obowiązek prawny pojawił się dopiero w okresie cesarstwa¹¹. Wtedy też przestał ograniczać się tylko do alimentacji dzieci pochodzących z małżeństwa i objął także dzieci niepodległe władzy ojcowskiej, emancypowane i pochodzące z konkubinatów. Prawo klasyczne nie wprowadzało obowiązku alimentacyjnego pomiędzy nimi a ojcem naturalnym. Taki obowiązek istniał tylko między dziećmi i ich matką, a od II wieku n.e. spoczywał także na jej wstępnych, np. dziadku macierzystym. Był to oczywiście wzajemny obowiązek alimentacyjny¹².

Dzieciom z konkubinatu prawo dochodzenia roszczeń alimentacyjnych ze strony ojca naturalnego przyznał dopiero Justynian¹³. Przeprowadził on

¹⁰ Władza ojcovska w Rzymie była urządzeniem właściwym tylko dla obywateli (*ius proprium civium Romanorum*), a jej treść co do zasady miała charakter nieograniczony. Jednakże stosowanie atrybutów przysługujących zwierzchnikowi rodzinnemu było kontrolowane normami prawa sakralnego oraz obyczajami, jak również opinią społeczną i nadzorem cenzorów. Ponadto występowała, już od czasów republiki, ingerencja władzy publicznej w sferę uprawnień ojca, by w okresie cesarstwa doprowadzić do jej osłabienia zarówno na gruncie prawnym, jak i faktycznym. Od schyłku republiki coraz częściej obok uprawnień zaliczanych do *patria potestas* wymienia się powinności ojca wobec dzieci określane jako *officium* czy też *pietas*, które wynikały tak z prawa pretorskiego, jak i ustawodawstwa cesarskiego. Jednym z obowiązków, które pojawiają się w tym okresie, jest właśnie obowiązek alimentacji dochodzony w postępowaniu *extra ordinem*, zob. J. Zabłocki, *Kompetencje pater familias i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle „Noctes Atticae” Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 30–31; idem, *Rodzina rzymska w świetle „Noctes Atticae” Aulusa Gelliusa*, [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1995, s. 45–57; idem, *The Image of a Roman Family in „Noctes Atticae” by Aulus Gellius*, „Pomonerium” 1996, t. 2, s. 47–58; F. Longchamps de Brier, *Niektóre przykłady nadużycia prawa w rzymskim prawie prywatnym: władza ojcovska*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, t. 53, s. 159–167; A. Nowak, *Pojęcie władzy ojcovskiej w rzymskim prawie klasycznym*, „Studia Prawonustrojowe” 2002, nr 1, s. 35–54.

¹¹ Obowiązki wynikające z władzy ojcovskiej w prawie rzymskim, w tym obowiązek alimentacyjny, były przedmiotem nieopublikowanej rozprawy doktorskiej F. Wyciska, *Pojęcie alimentów w rzymskim prawie klasycznym* (1968) oraz kilku artykułów naukowych: F. Wycisk, *Obowiązek alimentacyjny i wychowawczy w prawie rzymskim okresu królewskiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1963, t. 10, s. 217–220; idem, *Rodzicielski obowiązek wychowania potomstwa w prawie rzymskim okresu republikańskiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1965, t. 12, s. 131–140, a ostatnio R. Świrgoń-Skok, *Kilka uwag na temat alimentacji w prawie rzymskim*, [w:] *Prawo alimentacyjne*, t. 1: *Zagadnienia systemowe...*, s. 29–43.

¹² D. 25,3,5,4 i 5.

¹³ Zob. fragment autorstwa Ulpiana (D. 25,3,5), interpolowany przez kompilatorów justyniańskich. Szerzej zob. J. Gołębiowska, *Przysporzenia majątkowe w stosunkach konkubencjalnych w ustawodawstwie Justyniana*, [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim. Henrico Insadowski (1888–1946) in memoriam*, red. A. Dębiński, M. Wójcik, Lublin 2007, s. 107–115.

głęboką i gruntowną reformę prawa alimentacyjnego¹⁴. Między innymi usunięto różnice pomiędzy rodziną *legitima* (uznaną przez prawo) oraz *illegitima* (nieślubną). W prawnie uznanym małżeństwie usankcjonowano obowiązek alimentacyjny pomiędzy dzieckiem i matką – z tym że w przypadku zstępnych w linii żeńskiej (np. dzieci córek) obowiązek alimentacyjny spoczywał przede wszystkim na ich ojcu naturalnym, a matka dzieci i jej krewni macierzyści byli zobowiązani tylko w sytuacji śmierci ojca lub jego niedostatku¹⁵.

Najważniejszą zmianą dokonaną przez Justyniana było jednak wprowadzenie w Nowelach¹⁶ wzajemnego obowiązku alimentacyjnego między dziećmi z konkubinatu a ich ojcem naturalnym, nawet w sytuacji posiadania przez niego potomstwa z prawnie uznanego związku. Warunkiem koniecznym było jednak pozostawanie przez rodziców w czasie poczęcia dziecka w monogamicznym związku konkubenckim. Poza tym został wprowadzony obowiązek alimentacyjny pomiędzy dziećmi pozamałżeńskimi i dziećmi małżeńskimi, zwłaszcza w sytuacji odziedziczenia przez nich majątku po ojcu. Co więcej, w sytuacji śmierci ojca naturalnego, braku potomstwa urodzonego w ważnym małżeństwie rzymskim i śmierci konkubiny, małżonka naturalnego ojca mogła być zobowiązana do alimentacji względem jego naturalnych dzieci urodzonych w konkubinacie. Nie istniał natomiast wzajemny obowiązek alimentacyjny pomiędzy rodzeństwem i powinowatymi, a w Noweli 89 postanowiono, że dzieci ze związków przestępczych lub kazirodznych nie powinny otrzymywać alimentów ze strony swojego ojca.

Obowiązek alimentacyjny, jaki istniał pomiędzy krewnymi, a zwłaszcza ojcem i dziećmi, nie był jedynym takim obowiązkiem znanym prawu rzymskiemu. Prawdopodobnie od II w. n.e. w rzymskim prawie prywatnym wyróżniano wzajemny obowiązek alimentacyjny między patronem a wyzwoleniem¹⁷. Kolejnym przykładem świadczeń o charakterze alimentacyjnym wyróżnianym w prawie rzymskim była istniejąca od III w. n.e. reguła utrzymywania biednej młodzieży przez państwo rzymskie poprzez publiczne fundacje alimentacyjne¹⁸.

¹⁴ Według W. Litewskiego (*Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 21) już za pryncypatu wprowadzono obowiązek alimentacyjny pomiędzy rodzeństwem, Justynian zaś uznał w pewnych przypadkach roszczenia alimentacyjne pomiędzy małżonkami.

¹⁵ D. 25,3,5,2.

¹⁶ Nowela 18,15 z 536 r.; Nowela 89,13 z 539 r.

¹⁷ Por. M. Zabłocka, *Polityka dynastii julijsko-klaudyjskiej wobec wyzwoleń i wyzwolenców*, „Prawo Kanoniczne” 1984, t. 27, nr 1–2, s. 223–239; A. Łoś, *Wyzwolenicy w Pompejach. Studium stosunków ekonomicznych w kampańskim mieście*, Wrocław 1991, s. 39–41; idem, *Życie prywatne wyzwolenców w Pompejach*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1992, t. 1263, s. 77–78.

¹⁸ Por. Korespondencje Pliniusza Młodszeo, Epistula 7,18; zob. M. Wójcik, *Pojęcie i typy fundacji w prawie rzymskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2000, t. 10, z. 1, s. 17–23; idem,

W niniejszym opracowaniu zostaną przedstawione instrumenty mające na celu ułatwienie i przyspieszenie realizacji obowiązku alimentacyjnego służące uprzywilejowaniu osoby uprawnionej w postępowaniu rozpoznawczym, zarówno w prawie rzymskim, jak i na gruncie obowiązujących w Polsce norm prawa i postępowania cywilnego. Umieszczenie czasowe problematyki artykułu w prawie rzymskim oraz we współczesnym prawie polskim jest uzasadnione, ponieważ z rozwiązań przyjętych w prawie rzymskim odnośnie do obowiązku alimentacyjnego oraz jego realizacji na drodze sądowej korzysta nie tylko polskie ustawodawstwo, ale także inne nowożytnie kodyfikacje europejskie, inspirowane tradycją prawa rzymskiego. Nie można bowiem zapomnieć o znaczeniu badań porównawczych nad prawem rzymskim na tle dalszego rozwoju prawa prywatnego¹⁹. Z prawa rzymskiego zostaną w artykule przedstawione jedynie zagadnienia odnoszące się w szczególności do realizacji obowiązku alimentacyjnego pomiędzy krewnymi. Poza zakresem niniejszych rozważań pozostaną także zagadnienia związane z zabezpieczeniem i egzekucją roszczeń alimentacyjnych.

Ułatwienie i uproszczenie dochodzenia roszczeń alimentacyjnych w prawie rzymskim

Realizacja obowiązku alimentacyjnego w prawie rzymskim

W prawie rzymskim alimentów można było dochodzić tylko w sytuacji braku własnych środków utrzymania. Co do zasady obowiązek alimentacyjny pomiędzy *pater familias* a dziećmi naturalnymi powstawał w momencie ukończenia przez dziecko lat trzech:

C. 8,46(47),9: (*Imperatores Diocletianus, Maximianus*): Nec filium negare cuiquam esse liberum senatus consulta de partu agnoscendo ac denuntiata poena, item praetudicium edicto perpetuo propositum et remedium alimentorum apud praesidem maiori trimo petenti monstratum iure manifesto declarant.

Fundacje dobroczynne w rzymskim prawie poklasycznym, Lublin 2003, s. 20–30; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Brier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 198.

¹⁹ Jak trafnie zauważają autorzy najnowszego polskiego podręcznika do prawa rzymskiego: „Współczesne znaczenie tradycji romanistycznej jest pojmowane rozmaicie. Koncepcja ahistoryczna, reprezentowana przede wszystkim przez komparatystę włoskiego Rodolfo Sacco i cywilistę niemieckiego Christiana von Bara, przewiduje budowę prawa europejskiego wyłącznie na podstawie obowiązujących praw narodowych w ich obecnym kształcie. Inni cywiliści sięgają do prawa rzymskiego tylko w ramach argumentu strukturalnego z analogii historycznej, dopuszczającego jednolite *ius commune* w nowej postaci, gdyż w przeszłości istniało ogólnoeuropejskie rzymskie i kanoniczne *utrumque ius*. Jeszcze inni wreszcie uznają moc zobowiązującą pewnych treści romanistycznej tradycji prawniczej” (W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Brier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, wyd. 2, Warszawa 2014, s. 119).

W reskrypcie cesarzy Dioklecjana i Maksymiana z roku 294 umieszczonym przez kompilatorów w Kodeksie Justyniana, adresowanym do kobiety zamieszkałej w jednej ze wschodnich prowincji cesarstwa, można odnaleźć informacje o środkach prawnych, jakie jej przysługują w sytuacji zaprzeczenia ojcostwa przez jej męża i uchylania się od alimentacji. Może ona wystąpić przeciw swojemu mężowi lub jego *pater familias* z powództwem o uznanie dziecka, a w konsekwencji – o zapewnienie dziecku alimentacji. Legitymacja do wzniesienia wyżej wspomnianego powództwa przysługiwała kobiecie tak w ciąży, jak i w czasie trwania małżeństwa oraz po jego ustaniu. Dokonane w ten sposób ustalenie stanu prawnego dziecka ma znaczenie konstytutywne i może stanowić podstawę do żądania ustalenia wysokości alimentów²⁰.

Istotny dla powstania obowiązku alimentacyjnego jest nie tylko wyrok ustalający, ale także ukończenie przez dziecko lat trzech (*maiori trimo petenti*) – zgodnie ze zwyczajami i poglądami rzymskimi, do tego czasu karmieniem dzieci zajmowała się matka lub *nutrices*. Kwestie związane z utrzymaniem dziecka w tym okresie dotyczyły ojca tylko pośrednio, ponieważ ponosił on *onera matrimoni*, przynajmniej dopóki trwała wspólnota małżeńska. Obowiązek alimentacji powstawał dopiero po ukończeniu przez dziecko lat trzech i jego przejściu na stały pokarm. Wcześniejsze zaś ustalenie obowiązku alimentacyjnego mogło nastąpić tylko w sytuacji, gdy groziła możliwość zaprzeczenia małżeńskiego pochodzenia dziecka²¹.

Wysokość alimentów zależała od stanu majątkowego osoby zobowiązanej do alimentacji:

D. 25,3,5,7 (*Ulpianus libro secundo de offisio consulis*): Sed si filius possit se exhibere, aestimare iudices debent, ne non debeant ei alimenta decernere. denique idem Pius ita rescripsit: „aditi a te competentes iudices ali te a patre tuo iubebunt pro modo facultatum eius [...]”.

Zgodnie z reskryptem Antoninusa Piusa powstanie obowiązku alimentacyjnego i wysokość świadczenia alimentacyjnego zależy z jednej strony od tego, czy syn jest w stanie utrzymywać się samodzielnie, a z drugiej – od możliwości majątkowych jego ojca.

W razie braku porozumienia co do wysokości należnych środków utrzymania należało wystąpić na drogę sądową. W prawie klasycznym wniosek o ustalenie wysokości alimentów kierowano do konsula, w prawie justyniańskim

²⁰ D. 25,3,1–3; Pauli. Sent. 2,24,4–5; C. 5,25,3; C. 5,25,4; C. 8,51,2. Podobnie późniejsze prawo bizantyjskie.

²¹ Zob. A. Wiliński, *Maior trimo. Granica wieku trzech lat w prawie rzymskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1955, t. 7, z. 1, s. 43–48.; R. Świrgoń-Skok, *Kategorie wieku w prawie rzymskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo” 2013, nr 12, s. 145–151; W. Kosior, *Kategorie wieku w prawie rzymskim okresu królewskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo” 2015, nr 17, s. 9–27.

kwestie te rozpatrywał sędzia w postępowaniu kognicyjnym, zaś na prowincjach – namiestnicy prowincji²². Ustalone w postępowaniu sądowym świadczenia alimentacyjne podlegały, w przypadku braku ich spełnienia, egzekucji majątkowej w drodze zajęcia i sprzedaży rzeczy należących do dłużnika.

Sędzia w postępowaniu kognicyjnym, określając wysokość alimentów, powinien zapewnić uprawnionemu nie tylko podstawowe środki utrzymania, ale także zobowiązać ojca, wedle jego zdolności majątkowych, do ponoszenia innych kosztów związanych z utrzymaniem, wychowaniem i edukacją dziecka²³. Jednakże nie zawsze osoby uprawnione mogły na drodze sądowej zrealizować swoje prerogatywy. Sędziowie ustalający powstanie obowiązku alimentacyjnego powinni bowiem brać pod uwagę wszystkie okoliczności sprawy, np. kwestie związane z posłuszeństwem i szacunkiem ze strony dziecka²⁴ – zgodnie z reskryptami cesarskimi ze względu na niegodne zachowanie dziecka ojciec mógł być zwolniony z obowiązku jego utrzymania.

Procesowe ułatwienia dochodzenia obowiązku alimentacyjnego w prawie rzymskim

W prawie rzymskim nie istniało jednolite postępowanie sumaryczne²⁵, były tylko różne uproszczenia, z reguły w nielicznych kategoriach spraw. Terminu *summatim cognoscere*²⁶ używano w zasadzie tylko wtedy, kiedy do zbadania sprawy wystarczało jedynie prawdopodobieństwo. Tak było między innymi przy alimentach²⁷ oraz sporach z zakresu *honorarium*²⁸, fideikomisu i łączących się z nimi kwestii wyzwoleń i emancypacji²⁹, niekiedy sporach o *potestas*³⁰, a także o zarząd opieki, zakaz pogrzebienia ciała, *inspicio et custodia ventris*³¹, jak również skargach dzieci, niewolników i wyzwolenców na ojców, właścicieli i patronów (i odwrotnie)³² i skargach przeciwko *publicani*, *pollicitationes*³³.

²² D. 25,3,5,10: „Si quis ex his alere detrectet, pro modo facultatum alimenta constituentur: quod si non praestentur, pignoris captis et distractis cogetur sententiae satisfacere”.

²³ D. 25,3,5,12: „Non tantum alimenta, verum etiam cetera quoque onera liberorum patrem ab iudice cogi praebere rescriptis continetur”.

²⁴ D. 25,3,5,11: „Idem iudex aestimare debet, num habeat aliquid parens vel an pater quod merito filios suos nolit alere”.

²⁵ Tak podaje m.in. W. Litewski, *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1988, s. 102.

²⁶ Por. J. Söndel, *op. cit.*, s. 918.

²⁷ D. 25,3,5.

²⁸ D. 17,1,3 i 7.

²⁹ I. 2,23; G. 2,278; Ulp. 25,12; D. 35,1,92; D. 48,10,7; D. 40,1,5pr; D. 38,2,41; D. 37,12,5.

³⁰ D. 8,47,1; D. 6,1,1 i 2.

³¹ D. 27,2,1pr; Fr.Vat. 156,136.

³² G. 1,59; D. 1,15,1,1 i 8 i 10.

³³ D. 40,32,2; D. 50,12,8.

Te poszczególne przypadki nie tworzyły wprawdzie specjalnego typu postępowania uproszczonego, jak również w oparciu o *imperium* urzędnika nie były przedmiotem ochrony pozaprocesowej na podstawie *interdictum*, *praetoriae stipulationes*, *missiones in possessionem* lub *in integrum restitutio*, jednakże urzędnik posiadał władzę rozstrzygania pewnych spornych kwestii, w postępowaniu zbliżonym do procesu cywilnego, w ramach *extraordinaria cognitio* (w ścisłym znaczeniu tego słowa)³⁴. Takie *cognitio extra ordinem* zaczęło pojawiać się już za Augusta, początkowo przy roszczeniach niezaskarżalnych w procesie zwyczajnym. Dochodzenie takich roszczeń było możliwe na podstawie konstytucji cesarskich. Właśnie w taki sposób mogły być dochodzone roszczenia z obowiązku alimentacyjnego istniejącego pomiędzy krewnymi w prawie rzymskim.

Postępowanie w sprawach o ustalenie i realizację obowiązku alimentacyjnego odbywało się bez *actio* i *iudicium*, przed sędzią państwowym, który po *causa cognitio*³⁵ wydawał wyrok i go egzekwował. *Causa cognitio* w tym przypadku polegała na ustaleniu stanu faktycznego, przez sędziego państwowego lub jego zastępcę, w oparciu o ustne i odpowiadające przypisanym prawem formom przesłuchania stron spornych:

D. 25,3,5pr (*Ulpianus libro secundo de officio consulis*): Si quis a liberis ali desideret vel si liberi, ut a parente exhibeantur, iudex de ea re cognoscet.

Początkowo w prawie rzymskim nie istniała ogólna właściwość dla *cognitio extra ordinem*, a jedynie dla poszczególnych rodzajów spraw. I tak sędzią w postępowaniu o alimenty mógł być – najpóźniej od Antonina Piusa – konsul, do którego kompetencji oprócz spraw alimentacyjnych należały spory z fideikomisów (od Augusta), sprawy opiekuńcze (od Klaudiusza) i procesy o *libertas* i *ingenuitas*, lub wyznaczony zastępca³⁶.

Postępowanie o alimenty rozpoczynało się od *denuntiatio*, czyli nieformalnego wezwania pozwanego przez powoda do stawiennictwa przed sądem. Do tego prywatnego aktu dochodziła sankcja urzędowa w postaci sądowego

³⁴ Zob. W. Miklaszewski, *Wykład postępowania cywilnego rzymskiego w zarysie historycznym*, Warszawa 1885, s. 308.

³⁵ *Causa cognitio* oznaczała w postępowaniu formularnym pretorskie rozpoznanie sprawy, od którego uzależnione było np. udzielenie jakiegoś środka prawnego (np. *bonorum possessio*) lub wydanie decyzji w postępowaniu niespornym, w szczególności w sprawach o opiekę czy właśnie alimenty. Magistratura, zwłaszcza pretor, miała tutaj bardzo duży zakres swobody działania, zob. W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny...*, s. 43.

³⁶ D. 1,18,9 (Callistratus): „Generaliter quotiens princeps ad praesides provinciarum remittit negotia per rescriptiones, veluti «eum qui provinciae praest adire poteris» vel cum hac adiectione «is aestimabit, quid sit partium suarum», non imponitur necessitas proconsuli vel legato suscipiendae cognitionis, quamvis non sit adiectum «is aestimabit quid sit partium suarum»: sed is aestimare debet, utrum ipse cognoscat an iudicem dare debeat”.

nakazu stawiennictwa³⁷. Takie postępowanie mogło być prowadzone z dowolnymi terminami³⁸. Dalej toczyło się według zasad właściwych dla procesu *extra ordinem*, bez skutków, jakie niesło *litis contestatio* w procesie zwyczajnym. Sędzia w wyroku mógł zasądzić albo wykonanie roszczenia *in natura*, albo określoną sumę pieniężną. Egzekucja odbywała się za pomocą zwykłych środków przymusu, przez urzędnika państwowego.

Prawomocność wyroku wydanego w ramach *cognitio extra ordinem* odnośnie do postępowania o roszczenie alimentacyjne miała taki sam charakter jak przy zwykłej *sententia iudicis*:

PS. 5,5a,1: Res iudicatae videntur ab his, qui imperium potestatemque habent vel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur, itemque a magistratibus municipalibus usque ad summam, qua ius dicere possunt, itemque ab his, qui ab imperatore extra ordinem petuntur. Ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit: sed si poena inter eos promissum sit, poena re in iudicium deducta ex stipulatu peti potest.

Taki wyrok nie mógł zostać zmieniony ani uchylony przez sędziego, który go wydał. Stanowił zaś podstawę postępowania egzekucyjnego.

Poza tym spór o realizację roszczenia alimentacyjnego mógł się zakończyć poprzez zawarcie ugody (*transactio*³⁹), bez wyroku:

D. 2,15,8pr. (*Ulpianus libro quinto de omnibus tribunalibus*): Cum hi, quibus alimenta relicta erant, facile transigerent contenti modico praesenti [...].

Uгода była ważna również po wydaniu wyroku w sprawie, jak też po wniesieniu apelacji lub w sytuacji kiedy istniała możliwość jej wniesienia⁴⁰. Bez znaczenia było także, czy środki utrzymania miały być dostarczane co miesiąc, rok, przez kilka lat czy bezterminowo⁴¹. Uгода mogła zostać zawarta

³⁷ *Denuntiatio ex auctoritate* było jednym z trzech (obok *litterae i edictum*) rodzajów wezwania (*evocatio*) pozwanego przed sąd w postępowaniu kognicyjnym. Jego genezy, jak podaje W. Litewski (*Rzymski proces...*, s. 84) należy dopatrywać się w wydawanym w dobie procesu formułowego przez *magistratus cum imperio* nakazie stawiennictwa pod rygorem zastosowania środków należących do *coërcitio* oraz praktyce sądowej prowincji rzymskich. W IV w. pojawiła się półurzędowa *litis denuntiatio*.

³⁸ D. 5,1,36pr. (Callistratus): „Interdum ex iustis causis et ex certis personis sustinendae sunt cognitiones: veluti si instrumenta litis apud eos esse dicantur qui rei publicae causa aberunt: idque divi fratres in haec verba rescripserunt. humanum est propter fortuitos casus dilationem accipi, veluti quod pater litigator filium vel filiam vel uxor virum vel filius parentem amisit, et in similibus causis cognitionem ad aliquem modum sustineri”.

³⁹ Terminu *transactio* (ugoda) nie należy utożsamiać z istniejącą współcześnie instytucją ugody sądowej.

⁴⁰ D. 2,15,7pr. (Ulpianus): „Et post rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio intercesse-rit vel appellare potueris”.

⁴¹ D. 2,15,8,3 (Ulpianus): „Sive igitur in menses singulos sive in dies sive in annos fuerint relicta, oratio locum habet. sed et si non fuerint perpetuo relicta, sed usque ad annos certos, idem est”.

nie tylko poprzez dokonanie stipulacji akwilianskiej, ale także w drodze nieformalnej umowy:

D. 2,15,2 (*Ulpianus libro septuagensimo ad edictum*): Transactum accipere quis potest non solum, si aquiliana stipulatio fuerit subiecta, sed et si pactum conventum fuerit factum.

Z tym że jeśli dochodzenie środków utrzymania na drodze sądowej odbywało się w wyniku ich pozostawienia na podstawie testamentu lub kodycyłu (nawet niepotwierdzonego w testamencie), albo zostały przyznane w darowiźnie na wypadek śmierci lub w fideikomisie, to do skuteczności takiej ugody wymagano zatwierdzenia jej przez pretora (namiestnika prowincji)⁴²:

D. 2,15,8,1 (*Ulpianus libro septuagensimo ad edictum*): Eiusdem praetoris notio ob transactionem erit, sive habitatio sive vestiarius sive de praediis alimentum legabitur.

Pretor, zatwierdzając ugodę w kwestii alimentów, badał jej przyczyny, treść i strony⁴³. Ponadto pretor ani namiestnik prowincji nie mogli zezwolić stronom na zwanie ugody w kwestiach alimentacyjnych bez swojego zatwierdzenia⁴⁴, jak również nie mogli delegować swoich uprawnień w tym zakresie na zastępcę⁴⁵. Powyższych ograniczeń nie było natomiast w sytuacji zawarcia ugody odnośnie do alimentów niewynikających z czynności *mortis causa*:

D. 2,15,8,2 (*Ulpianus libro septuagensimo ad edictum*): [...] plane de alimentis, quae non mortis causa donata sunt, licebit et sine praetore auctore transigi.

Natomiast odnośnie do środków utrzymania, które nie zostały przekazane na wypadek śmierci, można było zawrzeć ugodę nawet bez jej zatwierdzenia przez pretora.

⁴² D. 2,15,8pr. (Ulpianus): „Cum hi, quibus alimenta relicta erant, facile transigerent contenti modico praesenti: divus marcus oratione in senatu recitata effecit, ne aliter alimentorum transactio rata esset, quam si auctore praetore facta. solet igitur praetor intervenire et inter consentientes arbitrari, an transactio vel quae admitti debeat”.

⁴³ D. 2,15,8,8 (Ulpianus): „Vult igitur oratio apud praetorem de istis quaeri: in primis de causa transactionis, dein de modo, tertio de persona transigentium”; oraz D. 2,15,8,9–11.

⁴⁴ D. 2,15,8,17 (Ulpianus): „Si praetor aditus citra causae cognitionem transigi permiserit, transactio nullius erit momenti [...]”.

⁴⁵ D. 2,15,8,18 (Ulpianus): „Sed nec mandare ex hac causa iurisdictionem vel praeses provinciae vel praetor poterit”.

Ułatwienie i uproszczenie dochodzenia roszczeń alimentacyjnych na gruncie norm polskiego prawa procesowego

Właściwość rzeczowa i miejscowa sądu w sprawach alimentacyjnych

W polskim prawie cywilnym ochrona roszczeń alimentacyjnych wynika z norm prawa materialnego (kodeks rodzinny i opiekuńczy) oraz procesowego, głównie kodeksu postępowania cywilnego⁴⁶, ze szczególnym uwzględnieniem mediacji jako alternatywnego i szybszego względem procesu sposobu rozwiązywania sporów. Zadaniem norm procesowych jest ułatwienie i uproszczenie dochodzenia alimentów oraz ich egzekwowanie. Sprawy te powinny być rozpoznawane w pierwszej kolejności, przy zapewnieniu należytej sprawności postępowania. Temu celowi służy również możliwość przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Pomimo iż przepisy o mediacji nie faworyzują wprost roszczeń alimentacyjnych⁴⁷, należy wskazać, iż instrumenty tam przewidziane stanowią istotny element przyspieszający i usprawniający realizację obowiązku alimentacyjnego.

Ułatwienie w zakresie dochodzonych roszczeń alimentacyjnych dotyczy po pierwsze kwestii związanych z właściwością rzeczową i miejscową sądu. Sprawy o alimenty należą do właściwości sądu rejonowego bez względu na wartość przedmiotu sporu (art. 17 pkt 4 k.p.c.). Takie ukształtowanie właściwości sądu podyktowane jest liczbą tych spraw w skali kraju, ich powszechnością oraz ugruntowaną praktyką. Typowość faktycznoprawna nie uzasadnia właściwości sądu okręgowego nawet wtedy, gdy wartość przedmiotu sporu w tych sprawach przekracza ustanowioną barierę⁴⁸. Za właściwością rzeczową sądu rejonowego w wymienionych sprawach przemawiają także względy celowościowe: sprawy te są relatywnie łatwiejsze do rozpoznania i nie przekraczają swym ciężarem gatunkowym innych spraw rozpoznawanych przez sądy rejonowe⁴⁹. Właściwość ta nie podlega zmianie na mocy umowy stron (art. 46 k.p.c.). Właściwość rzeczową sądu rejonowego należy rozpatrywać w powiązaniu z właściwością miejscową ujętą w art. 32 k.p.c., gdzie powódz-

⁴⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 1822 ze zm.

⁴⁷ Jedyne przepisy nawiązujące wprost do mediacji w sprawach alimentacyjnych to art. 445² k.p.c.

⁴⁸ J. Gudowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, Lex Omega, kom. do art. 17.

⁴⁹ Por. uzasadnienie uchwały SN z dnia 23 października 1991 r., III CZP 102/91, OSNCp 1992, nr 4, poz. 62 z omówieniem J. Gudowskiego, *Przegląd orzecznictwa*, PS 1994, nr 3, s. 65.

two o roszczenie alimentacyjne (oraz o ustalenie pochodzenia dziecka i związane z tym roszczenia) wytoczyć można według miejsca zamieszkania osoby uprawnionej. Fakt dostępności do sądów rejonowych nawet w małych miejscowościach przekłada się na możliwość wytoczenia powództwa o alimenty w miejscu zamieszkania osoby uprawnionej do alimentacji.

Regulacja wynikająca z art. 32 k.p.c. ma na celu uprzywilejowanie osoby uprawnionej poprzez ułatwienie jej dostępu do sądu (może z niego korzystać wyłącznie osoba dochodząca roszczeń alimentacyjnych) i ułatwienie sądowi dokonywania czynności procesowych zgodnie z zasadą bezpośredniości czy ekonomii procesowej⁵⁰. Z przepisu tego może skorzystać osoba dochodząca alimentów (lub ich zmiany⁵¹), ale nie osoba zobowiązana do płacenia alimentów⁵² wnosząca powództwo o uchylenie lub ustalenie nieistnienia obowiązku alimentacyjnego⁵³. Właściwość ta nie obejmuje powództw osoby żądającej obniżenia alimentów (art. 138 k.r.o.), chociaż niewątpliwie są to powództwa o roszczenia alimentacyjne⁵⁴. Brak natomiast jednolitości poglądów na temat uznania za roszczenia alimentacyjne, w rozumieniu art. 32 k.p.c., roszczeń matki przeciwko ojcu dziecka o zwrot kosztów utrzymania i wychowania dziecka (art. 140 k.r.o.). W uchwale z dnia 6 października 1967 r.⁵⁵ Sąd Najwyższy przyjął, że roszczenie z art. 140 k.r.o. ma charakter alimentacyjny i kwestia ta ma wpływ na przepisy o właściwości miejscowej sądu (w rozumieniu art. 32 k.p.c.). W późniejszych orzeczeniach stwierdził, że roszczenie alimentacyjne z chwilą przejścia z mocy ustawy na inną osobę traci charakter roszczenia alimentacyjnego *sensu stricto*, wskutek czego nie można do niego stosować żadnych procesowych przywilejów przewidzianych dla roszczeń alimentacyjnych⁵⁶. Nie budzi natomiast wątpliwości, że roszczenia te mogą należeć do roszczeń związanych z ustaleniem ojcostwa⁵⁷.

Powód alimentacyjny może skierować pozew – według swojego wyboru – albo do sądu właściwego ze względu na swoje miejsce zamieszkania, albo do sądu właściwego ze względu na miejsce zamieszkania pozwanego

⁵⁰ J. Ignaczewski, [w:] *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012, s. 545.

⁵¹ Por. uchwałę SN z dnia 16 kwietnia 1991 r., III CZP 24/91, OSNCP 1992, nr 2, poz. 21 z głosem T. Smyczyńskiego, OSP 1992, z. 2, poz. 34.

⁵² Z. Krzemiński, *Alimenty i ojcostwo*, Komentarz, Warszawa 2008, s. 48.

⁵³ Orzeczenie SW w Koszalinie z dnia 7 września 1951 r., III Cz 53/51, NP 1952, nr 8–9, s. 81.

⁵⁴ Uchwała SN z dnia 19 marca 1955 r., I CO 8/55, OSNCK 1956, nr 1, poz. 1.

⁵⁵ III CZP 63/67, LEX nr 6219.

⁵⁶ Wyrok SN z dnia 22 kwietnia 1970 r., III CRN 41/70, OSNCP 1971, nr 1, poz. 7 z omówieniem B. Dobrzańskiego, *Przegląd orzecznictwa*, NP 1972, nr 4, s. 619; wyrok z dnia 13 stycznia 1982 r., III CRN 301/81, OSNCP 1982, nr 5–6, poz. 90 z głosami T. Smyczyńskiego i A. Oleszki, OSPiKA 1983, z. 6, poz. 119.

⁵⁷ J. Gudowski, M. Jędrzejewska, *Kodeks postępowania cywilnego*, Lex Omega, kom. do art. 32.

(art. 27 k.p.c.). Właściwość przemienna nie jest brana przez sąd pod uwagę z urzędu. Zatem aby skorzystać z powyższych regulacji, powód jest obowiązany wskazać tę okoliczność i ją uzasadnić. Nie wystarczy, aby powód wskazał, że sądem właściwym jest sąd według właściwości przemiennej, ale konieczne jest podanie podstaw takiego twierdzenia i przytoczenie uzasadnienia faktycznego. Obowiązek taki wynika z treści art. 187 § 1 pkt 2 k.p.c., który stanowi, że pozew powinien zawierać przytoczenie okoliczności faktycznych, uzasadniających w miarę potrzeby właściwość sądu⁵⁸.

Nieprzytoczenie okoliczności uzasadniających właściwość przemienną sądu powoduje przekazanie sprawy do sądu właściwości ogólnej, a nie stanowi podstawy do wezwania powoda do uzupełnienia pozwu (art. 130 § 1 k.p.c.)⁵⁹.

Artykuł 32 k.p.c. ma zastosowanie, gdy powództwo wytacza prokurator (art. 7 k.p.c. w zw. z art. 55–60 k.p.c.), rodzina zastępcza na rzecz dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej, prowadzący rodzinny dom dziecka lub kierujący placówką opiekuńczowychowawczą, regionalną placówką opiekuńczoterapeutyczną lub interwencyjnym ośrodkiem preadopcyjnym (art. 112¹ § 1 k.r.o.), organizacja pozarządowa⁶⁰, Rzecznik Praw Obywatelskich (art. 14 pkt 4 ustawy o RPO⁶¹), Rzecznik Praw Dziecka (art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy o RPD⁶²), ale również w sprawach o zabezpieczenie powództwa na podstawie art. 754 k.p.c.⁶³.

⁵⁸ J. Studzińska, *op. cit.*, s. 320.

⁵⁹ Uchwała SN z dnia 9 czerwca 2005 r., III CZP 28/05, OSNC 2006, nr 4, poz. 61.

⁶⁰ W świetle art. 61 § 1 pkt 1 k.p.c. do wytaczania powództw na rzecz oznaczonych osób fizycznych dochodzących roszczeń alimentacyjnych i wstępowania do toczącego się postępowania w sprawach takich osób uprawnione są organizacje pozarządowe, których zadanie statutowe nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej, natomiast do ich zadań statutowych należy ochrona praw obywateli w zakresie, który obejmuje sprawy wymienione w tych przepisach. Wytaczanie powództw i wstępowanie do toczącego się postępowania nie muszą być *expressis verbis* wymienione w statucie jako formy działania organizacji pozarządowej, zob. M. Sycho-wicz, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Piasecki, A. Marciniak, t. 1, uw. 7, Warszawa 2014, kom. do art. 61. W obecnym stanie prawnym udział organizacji pozarządowych zależy od spełnienia dwóch jednolitych warunków: 1) istnienia związku między zadaniami statutowymi i przedmiotem procesu – w postępowaniu mogą zatem brać udział wyłącznie organizacje czynne w konkretnym sektorze działalności, 2) uzyskania zgody osoby materialnie zainteresowanej wynikiem procesu (art. 61 § 1 k.p.c.) Zgoda osoby wyrażona na piśmie nie jest jedynie wymogiem formalnym pozwu, a ma charakter materialnoprawny, gdyż bez zgody osoby uprawnionej organizacja pozarządowa nie posiada w ogóle uprawnienia (legitymacji procesowej) do wytoczenia powództwa na rzecz oznaczonej osoby. Do pozwu organizacja dołącza wyrażoną na piśmie zgodę osoby fizycznej (art. 61 § 4 k.p.c.).

⁶¹ Ustawa z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich, tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 958.

⁶² Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka, tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 922.

⁶³ J. Klimkowicz, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Artykuły 1–366*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, Warszawa 2013, Lex Omega, kom. do art. 32.

Konsensualny charakter roszczeń alimentacyjnych

Dążenie do ugodowego – opartego na konsensusie – zakończenie sporu stanowi jedną z podstawowych zasad procedowania w sprawach cywilnych (art. 10 k.p.c.)⁶⁴. Brak jest wyraźnego zaakcentowania w przepisach proceduralnych, iż sprawy alimentacyjne posiadają zdatność ugodową. Uznaje się, że o zdatności ugodowej w pierwszej kolejności decydują przepisy prawa materialnego, ale też przepisy prawa procesowego. Uгода może być zawarta w sprawach, których charakter na to zezwala (art. 184 k.p.c.), co oznacza, iż są to sprawy, których przedmiotem postępowania jest stosunek prawny, w zakresie którego istnieje w świetle prawa materialnego możliwość samodzielnego dysponowania przez strony prawami lub roszczeniami, które z tego stosunku wynikają⁶⁵. Stąd też uznaje się, iż sprawy alimentacyjne należą do kręgu takich spraw.

Przewodniczący we właściwej chwili, przeważnie na pierwszym posiedzeniu, po wstępnym wyjaśnieniu stanowisk stron powinien nakłaniać strony do pojednania poprzez zawarcie ugody (art. 223 § 1 w zw. z art. 10 k.p.c.). Roszczenia alimentacyjne dochodzone na drodze sądowej mogą być zaspokajane dobrowolnie na podstawie dopuszczalnej między uprawnionym a zobowiązanym umowy, konkretyzującej ich stosunek alimentacyjny (m.in. wysokość i terminy świadczeń alimentacyjnych). Dlatego co do zasady możliwe jest regulowanie ugodą zakresu poszczególnych roszczeń alimentacyjnych⁶⁶. Przepisy o obowiązku alimentacyjnym nie stanowią przeszkody do ustalenia alimentów w drodze umowy stron, a także w ugodzie sądowej w toku procesu o alimenty, w postępowaniu pojednawczym (art. 184–186 k.p.c.) czy też w postępowaniu mediacyjnym, z uwagi choćby na treść art. 138 k.r.o., który mówi jest o umowie dotyczącej obowiązku alimentacyjnego⁶⁷. Sprawy te zostały jedynie wyłączone spod kognicji sądu polubownego (art. 1157 k.p.c.). Wyłączenie możliwości poddania sporu sądowi arbitrażowemu obej-

⁶⁴ P. Telenga, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2012, s. 304; J. Lapiere, *Uгода sądowa*, PS 1996, nr 2, s. 21; R. Kułski, *Umowy procesowe w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2006, s. 97; A. Banaszewska, *Obowiązek dążenia do ugodowego załatwienia sporów – postulat czy zasada postępowania cywilnego?* [w:] *Zasady postępowania sądowych w perspektywie ostatnich nowelizacji*, red. D. Gil, E. Kruk, Lublin 2016, s. 102–110.

⁶⁵ Z. Fenichel, *Uгода sądowa*, NPC 1933, nr 10, s. 298–302; W. Siedlecki, *Z problematyki ugody sądowej*, ZNUJ 1985, z. 41; *Prace z zakresu prawa cywilnego i własności intelektualnej*, s. 143–150; T. Ereciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, Lex Omega, kom. do art. 10; R. Czarnecki, *Uгода*, NP 1967, nr 10, s. 1287; postanowienie SN z dnia 20 lutego 1974 r., III CRN 361173, Lex nr 7411.

⁶⁶ D. Dulęba, *Uгода w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2012, s. 136.

⁶⁷ A. Studzińska, *op. cit.*, s. 325.

muje sprawy o ustalenie prawa do alimentów, o zapłatę zaległych świadczeń alimentacyjnych, o podwyższenie i obniżenie alimentów oraz o ustalenie wygaśnięcia obowiązku alimentacyjnego⁶⁸.

Szczególnie w postępowaniu mediacyjnym występują instrumenty przyspieszające realizację obowiązku alimentacyjnego. Zgodnie z art. 183¹ § 2 k.p.c. mediację prowadzi się na podstawie umowy o mediację (mediacja umowna) albo postanowienia sądu kierującego strony do mediacji (mediacja instytucjonalna, sądowa). Umowa może być zawarta także przez wyrażenie przez stronę zgody na mediację, gdy druga strona złożyła wniosek o przeprowadzenie mediacji (art. 183⁶ § 1 k.p.c., mediacja wnioskowa).

W przypadku mediacji instytucjonalnej sąd wyznacza czas trwania mediacji na okres do trzech miesięcy (art. 183¹⁰ § 1 k.p.c.). Zgodnie z art. 164 k.p.c. bieg terminu wyznaczonego przez sąd rozpoczyna się od ogłoszenia w tym przedmiocie postanowienia, a gdy kodeks przewiduje doręczenie z urzędu – od jego doręczenia. Należy zauważyć, iż termin ten rozpoczyna swój bieg w innym momencie dla stron i mediatora. Dla stron, które były obecne na posiedzeniu, na którym sąd skierował je do mediacji, termin zaczyna biec od dnia ogłoszenia, natomiast dla mediatora – dopiero od dnia doręczenia mu odpisu takiego postanowienia. Celem wyeliminowania wskazanych rozbieżności temporalnych zasadne byłoby określenie przez sąd w postanowieniu o skierowaniu do mediacji momentu (np. od dnia doręczenia postanowienia mediatorowi lub stronom), od którego zaczyna biec określony termin na przeprowadzenie mediacji. Sąd powinien określać długość okresu, w którym winna być przeprowadzona mediacja, np. dwa miesiące. Nie powinno się natomiast wskazywać konkretnej daty kalendarzowej upływu tego terminu⁶⁹. Termin określony w art. 183¹⁰ k.p.c. jest terminem maksymalnym. Natomiast sąd może termin ten określić jako krótszy, co w przypadku spraw alimentacyjnych jest wskazane, aby szybko przeprowadzić mediację, a strony mogły zawrzeć ugodę. Czynniki, które przyspieszają tok mediacji – a tym samym realizację obowiązku alimentacyjnego na skutek zawartej ugody – są tzw. terminy instrukcyjne dla czynności mediatora oraz sądu. Ustawodawca nie określił długości ich trwania, wskazując jednak bardzo krótki czas na dokonanie pewnych działań poprzez użycie zwrotu „niezwłocznie”. Pojęcie to

⁶⁸ T. Ereciński, *Zdatność arbitrażowa (art. 1157 KPC)*, [w:] *Międzynarodowy i krajowy arbitraż handlowy u progu XXI wieku. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi habilitowanemu Tadeuszowi Szurskiemu*, red. P. Nowaczyk *et al.*, Warszawa 2008, s. 9; T. Ereciński, K. Weitz, *Sąd arbitrażowy*, Warszawa 2008, s. 124.

⁶⁹ M. Wyrwiński, *Komentarz do ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.05.172.1438)*, Warszawa 2006, LEX/el., kom. do art. 183¹⁰.

oznacza dokonywanie czynności w toku postępowania bez zbędnej zwłoki, w jak najkrótszym terminie⁷⁰. Po skierowaniu stron do mediacji przewodniczący niezwłocznie przekazuje mediatorowi dane kontaktowe stron oraz ich pełnomocników, w szczególności numery telefonów i adresy poczty elektronicznej, o ile je posiadają (art. 183⁹ § 3 k.p.c.). Mediator jest zobowiązany niezwłocznie ustalić termin i miejsce posiedzenia mediacyjnego (art. 183¹¹ k.p.c.), chyba że strony zgadzają się na przeprowadzenie mediacji bez posiedzenia. Wypełnienie obowiązku ustalenia terminu posiedzenia nie powinno polegać na jego odgórnym narzuceniu przez mediatora, lecz powinno nastąpić w porozumieniu ze stronami. Jeśli w stosunku do mediatora zachodzą okoliczności, które mogą wzbudzić wątpliwość co do jego bezstronności, mediator jest zobowiązany niezwłocznie ujawić je stronom (art. 183³ § 2 k.p.c.). Po zawarciu ugody mediator niezwłocznie składa protokół w sądzie, który byłby właściwy do rozpoznania sprawy (art. 183¹³ § 1 k.p.c.). Sąd na wniosek strony niezwłocznie przeprowadza postępowanie co do zatwierdzenia ugody zawartej przed mediatorem (art. 183¹⁴ § 1 k.p.c.). Natomiast jeżeli ugoda podlega wykonaniu w drodze egzekucji, sąd zatwierdza ją przez nadanie klauzuli wykonalności – wniosek o nadanie klauzuli wykonalności sąd rozpoznaje niezwłocznie, nie później jednak niż w terminie trzech dni od dnia jego złożenia (art. 781¹ k.p.c.)⁷¹.

Ugoda mediacyjna w zakresie roszczeń alimentacyjnych podlega badaniu zgodnie z kryteriami art. 183¹⁴ § 3 k.p.c. Biorąc pod uwagę usprawiedliwione potrzeby uprawnionych do alimentacji, nie można pominąć, że obowiązek alimentacji obejmuje nie tylko koszt ich wyżywienia, ubrania i nauki, ale także koszt dostarczenia im środków niezbędnych do ich rozwoju fizycznego i duchowego, a ponadto koszt zapewnienia im dachu nad głową, a więc np. wynajęcia dla nich lokalu mieszkalnego po utracie możliwości korzystania z domu rodzinnego. Sąd powinien zatem czuwać w świetle art. 183¹⁴ § 3 k.p.c., aby ugoda nie naruszyła rażąco „usprawiedliwionego interesu osób uprawnionych”. Poza tym ugoda nie może być niezrozumiała lub zawierać sprzeczności. *Ratio legis* stosowania tej regulacji jest realizacja interesu osób uprawnionych do alimentacji, ale w jakimś stopniu też osób zobowiązanych, których usprawiedliwiony interes polega na tym, by nie były obciążone alimentami ponad swoje możliwości. Nie jest natomiast chroniony interes in-

⁷⁰ W odróżnieniu od pojęcia „natychmiast”, które wedle tradycyjnego rozumienia oznacza ‘bepośrednio po zdarzeniu, w zwykłym toku czynności’.

⁷¹ Zob. A.M. Arkuszewska, M. Bosak, *Mediacja jako metoda rozwiązywania indywidualnych i zbiorowych sporów z zakresu prawa pracy*, [w:] *Sądy polubowne i mediacja*, red. J. Olszewski, Warszawa 2008, s. 166; A. Arkuszewska, *Postępowanie mediacyjne – elastyczne czy sformalizowane. Zagadnienia wybrane*, „ADR. Arbitraż i Mediacja” 2014, nr 4, s. 29–30.

nych osób, np. wierzyciela zobowiązanego do alimentacji, gdyż obowiązek alimentacji ma swoje źródło w więzi rodzinnej stron i w żadnej mierze nie powinien być uzależniany od stanu stosunków majątkowych wiążących zobowiązanego z osobami trzecimi⁷².

W sprawach o rozwód lub separację sąd może skierować strony także do mediacji w celu ugodowego załatwienia spornych kwestii dotyczących alimentów, sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej, kontaktów z dzieckiem oraz spraw majątkowych podlegających rozstrzygnięciu w wyroku orzekającym rozwód lub separację (art. 445² k.p.c.). Ustawodawca dopuszcza w tych sprawach mediację, a ugoda polega na załatwieniu spornych kwestii alimentów, przy czym skoro w sprawach rozwodowych (i separacyjnych) sąd orzeka z urzędu o alimentach dla wspólnych dzieci, to ewentualne porozumienie małżonków w tej kwestii sąd może uwzględnić w wyroku. W literaturze dopuszcza się natomiast zawieranie ugód mediacyjnych kompleksowo rozwiązujących sprawy rodzinne. Ugoda mediacyjna może w swojej treści łączyć powiązane ze sobą merytorycznie sprawy w jeden spójny zespół ustaleń ugodowych⁷³ (np. sprawy o alimenty i o ustalenie sposobu kontaktów z dzieckiem⁷⁴).

Rygor natychmiastowej wykonalności roszczeń alimentacyjnych

Instrumentem, który przyspiesza realizację obowiązku alimentacyjnego, jest niewątpliwie art. 333 § 1 pkt 1 k.p.c., zgodnie z którym sąd z urzędu nada wyrokowi przy jego wydaniu rygor natychmiastowej wykonalności, jeżeli zasądza alimenty – co do rat płatnych po dniu wniesienia powództwa, a co do rat płatnych przed wniesieniem powództwa za okres nie dłuższy niż trzy miesiące. Nadanie wyrokowi rygoru natychmiastowej wykonalności ma umożliwić wierzycielowi zaspokojenie dochodzonego roszczenia przed uprawomocnieniem się orzeczenia. W doktrynie przyjmuje się, iż pojęcie alimentów na tle art. 333 § 1 pkt 1 k.p.c. należy rozumieć w taki sam sposób, w jaki pojęcie to jest interpretowane w innych przepisach kodeksu⁷⁵, w szczególności w art. 32, 61 czy 1081 k.p.c. Pojęcie to obejmuje zatem nie tylko roszczenia o dostarczanie środków utrzymania oraz wychowania wynikające z prawa rodzinnego, ale także roszczenia określone w prawie cywilnym (art. 932, 966 k.c.,

⁷² A. Studzińska, *op. cit.*, s. 326.

⁷³ Por. M. Dąbrowski, *Charakter prawny ugody mediacyjnej zawartej po wszczęciu postępowania cywilnego*, „ADR. Arbitraż i Mediacja” 2013, nr 1, s. 42.

⁷⁴ A. Studzińska, *op. cit.*, s. 327.

⁷⁵ B. Dobrzański [w:], *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1975, s. 522.

a nawet art. 446 § 2 oraz art. 897 k.c.)⁷⁶. Pojęciem roszczeń alimentacyjnych nie obejmuje się roszczeń regresowych opartych na art. 140 k.r.o.⁷⁷.

Podsumowanie

W świetle przedstawionych rozważań można stwierdzić, że brak jednoznacznego ujednolicenia pojęcia roszczenia alimentacyjnego, tak w prawie rzymskim, jak i w prawodawstwie polskim, pozwala na szerokie traktowanie tej instytucji. Niewątpliwie roszczenia alimentacyjne – ze względu na związek z zaspokajaniem potrzeb osób uprawnionych do ich otrzymywania – wyróżnia szczególna natura. Zadaniem norm procesowych jest ułatwienie i uproszczenie dochodzenia alimentów oraz ich egzekwowanie.

Tak było już w prawie rzymskim, gdzie wprowadzie postępowanie sumaryczne nie zostało wyodrębnione jako samodzielny typ postępowania, ale pewne kategorie spraw podlegały istotnym uproszczeniom. Dotyczyło to między innymi dochodzenia roszczenia alimentacyjnego, gdy do zbadania sprawy wystarczyło jedynie prawdopodobieństwo. Postępowanie w sprawach o ustalenie i realizację obowiązku alimentacyjnego odbywało się *bez actio i iudicium*, przed sędzią państwowym, który po *causa cognitio* wydawał wyrok i go egzekwował. Poza tym spór o realizację roszczenia alimentacyjnego mógł się zakończyć bez wyroku, poprzez zawarcie ugody (*transactio*).

Także na gruncie współczesnych regulacji prawnych w Polsce sprawy alimentacyjne powinny być rozpoznawane w pierwszej kolejności, przy zapewnieniu należytej sprawności postępowania. Uproszczenia związane z właściwością sądu, szerokim kręgiem podmiotów uprawnionych do wszczęcia i prowadzenia postępowania oraz reprezentacji uprawnionego, dopuszczalnością konsensualnego zakończenia postępowania w tym przedmiocie, instrumentami procesowymi zapewniającymi właściwe prowadzenie postępowania dowodowego oraz nadaniem rygoru natychmiastowej wykonalności z urzędu, a także zwolnieniem od ponoszenia kosztów sądowych służą zapewnieniu ochrony sądowej roszczeń alimentacyjnych.

Intencją ustawodawcy przy ustanawianiu obowiązku alimentacyjnego było zatem stworzenie instrumentów ułatwiających dochodzenie roszczeń

⁷⁶ P. Grzegorzczuk, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, Warszawa 2012, s. 300. W orzeczeniu z dnia 18 kwietnia 1957 r., IV CZ 81/57, OSNCK 1959, nr 1, poz. 6, LEX nr 119003, SN przyjął, iż art. 333 § 1 k.p.c., nakładający na sąd obowiązek nadania rygoru natychmiastowej wykonalności wyrokowi zasądzającemu alimenty, może być zastosowany do alimentów w rozumieniu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, to jest alimentów w ścisłym znaczeniu, a nie renty zasądzonej od osoby obcej.

⁷⁷ A. Jakubecki, *Kodeks postępowania cywilnego*, 2013, Lex Omega, kom. do art. 333.

z tego zakresu, a także – ze względu na charakter obowiązku alimentacyjnego – wykreowanie warunków do skutecznej obrony przed pozbawieniem tego przysporzenia majątkowego. Służy temu wielostronna regulacja prawna alimentacji nie tylko w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, ale także w kodeksie cywilnym, kodeksie postępowania cywilnego oraz kodeksie pracy.

Abstract

Chosen matters on facilitating and accelerating the performance of alimony obligations in Roman law and in contemporary Polish law

Alimony obligations and corresponding alimony claims are closely related to the obliged person and to the entitled one. The entitled to maintenance is not only protected against the risk of depriving him of the means of subsistence as a result of the introduction of his maintenance claims on the market, but also makes use of significant facilitations in the recovery and enforcement of benefits awarded in this respect. Protection in this respect is ensured by specific legal instruments regulated by the provisions of the Code of Civil Proceedings and other legal acts related to the institutions of family law. The purpose of the process standards is to facilitate and simplify the execution of alimony claims in courts.

This was already the case in Roman law where the alimony claim was subject to considerable simplification, under the so-called *summatim cognoscere*. Proceedings in determining and implementing the alimony obligation took place without the *actio* and *iudicium*, before a state judge (consul) who issued a judgment and enforced it after the *causa cognitio*. In addition, the dispute over the execution of an alimony claim could also be terminated by entering into a settlement (*transactio*) ending the dispute without a judgment.

Also on the grounds of modern regulations, alimony matters should be recognized in the first place, with due care being taken. Simplifications related to the jurisdiction of a court, a wide range of entities authorized to initiate and conduct proceedings and representation of the entitled one, the admissibility of consensual termination of proceedings in this matter, procedural instruments ensuring the proper conduct of evidence and the imposition of immediate enforceability *ex officio* as well as exemption from court costs serve the proper judicial protection of alimony claims.

Key words: facilitation, execution, alimony obligation, the Code of Civil Proceedings, Roman law, *summatim cognoscere*

Streszczenie
Wybrane zagadnienia dotyczące ułatwiania i przyspieszania realizacji
obowiązku alimentacyjnego w prawie rzymskim
oraz we współczesnym prawie polskim

Obowiązki alimentacyjne i odpowiadające im roszczenia alimentacyjne związane są ściśle z osobą zobowiązanego i uprawnionego. Uprawniony do alimentacji jest nie tylko chroniony przed ryzykiem pozbawienia go środków utrzymania w następstwie wprowadzenia jego wierzytelności alimentacyjnych do obrotu, ale także korzysta z istotnych ułatwień w dochodzeniu i egzekwowaniu zasądzonych z tego tytułu świadczeń. Ochrona w tym zakresie realizowana jest przez szczególne instrumenty prawne uregulowane w przepisach kodeksu postępowania cywilnego oraz innych aktów prawnych związanych z instytucjami prawa rodzinnego. Zadaniem norm procesowych jest ułatwienie i uproszczenie realizacji roszczeń alimentacyjnych na drodze sądowej.

Tak było już w prawie rzymskim, gdzie dochodzenie roszczenia alimentacyjnego podlegało istotnym uproszczeniom w ramach tzw. *summatim cognoscere*. Postępowanie w sprawach o ustalenie i realizację obowiązku alimentacyjnego odbywało się bez *actio* i *iudicium*, przed sędzią państwowym (konsulem), który po *causa cognitio* wydawał wyrok i go egzekwował. Poza tym spór o realizację roszczenia alimentacyjnego mógł się zakończyć bez wyroku, poprzez zawarcie ugody (*transactio*).

Także na gruncie współczesnych regulacji prawnych w Polsce sprawy alimentacyjne powinny być rozpoznawane w pierwszej kolejności, przy zapewnieniu należytej sprawności postępowania. Uproszczenia związane z właściwością sądu, szerokim kręgiem podmiotów uprawnionych do wszczęcia i prowadzenia postępowania oraz reprezentacji uprawnionego, dopuszczalnością konsensualnego zakończenia postępowania w tym przedmiocie, instrumentami procesowymi zapewniającymi właściwe prowadzenie postępowania dowodowego oraz nadaniem rygoru natychmiastowej wykonalności z urzędu, a także zwolnieniem od ponoszenia kosztów sądowych służą zapewnieniu ochrony sądowej roszczeń alimentacyjnych.

Słowa kluczowe: ułatwianie, realizacja, obowiązek alimentacyjny, kodeks postępowania cywilnego, prawo rzymskie, *summatim cognoscere*